DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-661-7-38

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ В МІСЦЯХ, МАКСИМАЛЬНО НАБЛИЖЕНИХ ДО БОЙОВИХ ДІЙ

Шульга Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту
права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький,
Кіровоградська область, 25000, Україна

Вступ

Збройні конфлікти сучасності справляють непропорційно тяжкий вплив на дитяче населення, порушуючи практично весь спектр їхніх фундаментальних прав: право на життя, безпеку, сімейні зв'язки, здоров'я, освіту та гармонійний розвиток особистості зазначено в ст. 38 Конвенції про права дитини[1357]. Україна, яка з 2014 року зіштовхнулася із збройною агресією Російської Федерації, а з 24 лютого 2022 року переживає повномасштабне вторгнення, стала прикладом країни, де проблема захисту дитинства набула безпрецедентної гостроти та масштабу.

За офіційними даними, станом на 9 квітня 2026 року внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації загинуло 697 дітей, а 2450 дітей отримали поранення різного ступеня тяжкості[1358]. За оцінками Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (далі ЮНІСЕФ), щотижня в Україні гинуть або отримують поранення щонайменше 16 дітей[1359]. Ці цифри є лише верифікованими випадками, а реальна кількість постраждалих дітей, безсумнівно, значно більша. Діти в Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській, Харківській, Сумській та Миколаївській областях, тобто

[1357] Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

[1358] Діти війни: офіційний державний портал. URL: https://childrenofwar.gov.ua/

[1359] UNICEF. Average of at least 16 children killed or injured in Ukraine every week as escalation of war nears 1,000 days : press release. New York ; Kyiv, 18 November 2024. URL: https://www.unicef.org/press-releases/average-least-16-children-killed-or-injured-ukraine-every-week-escalation-war-nears

в регіонах, максимально наближених до активних бойових дій, перебувають у стані постійної небезпеки та зазнають систематичних порушень своїх прав.

Актуальність цього дослідження обумовлена необхідністю системного аналізу правових механізмів захисту дітей у прифронтових зонах, оцінки ефективності чинного законодавства та вироблення рекомендацій щодо його вдосконалення. Метою цієї роботи є комплексне дослідження особливостей захисту прав дитини в Україні в місцях, максимально наближених до бойових дій, із урахуванням міжнародних стандартів та національного правового регулювання.

1 Міжнародно-правові та національні засади захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту. Забезпечення права на освіту та інституційні механізми захисту дітей у прифронтових зонах

Міжнародна спільнота протягом останніх десятиліть створила розгалужену систему норм і стандартів, що складають нормативно-правову базу для захисту дітей в умовах збройних конфліктів. Фундаментальним документом у цій сфері є Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікований практично усіма державами світу, включно з Україною та Російською Федерацією[1360]. Стаття 38 Конвенції встановлює спеціальну норму, згідно з якою держави зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів, що стосуються дітей, а також забезпечувати їх дотримання та вживати всіх можливих заходів для захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт.

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року та Додаткові протоколи до неї 1977 року встановлюють загальний та спеціальний захист дітей як частини цивільного населення[1361]. Зокрема, стаття 77 Додаткового протоколу I визначає, що діти користуються особливою повагою, їм забезпечуються захист і допомога,

[1360] Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Протокол ООН від 25 травня 2000 р. Ратифіковано із заявою Законом України від 23.06.2004 № 1845-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст. 476. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795

[1361] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12 серпня 1949 р. Ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради УРСР від 03.07.1954. Набрала чинності для України 03.01.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

які потрібні з огляду на їхній вік чи з будь-якої іншої причини[1362]. Крестовська М. Н. зазначає у своїй праці, що Україна у 2004 році заборонила вербування та використання осіб, які не досягли 18-річного віку, для безпосередньої участі у збройному конфлікті[1363].

У своїй доповіді, присвяченій грубим порушенням прав людини внаслідок збройної агресії проти України, Д. Лубінець згадав про Резолюції Ради Безпеки ООН № 1261 1999 року, № 1882 2009 року, № 1998 2011 року та № 2225 2015 року, в яких на міжнародному рівні визначено шість серйозних порушень проти дітей у рамках збройного конфлікту, серед яких: вбивство та каліцтво; вербування або використання як солдатів; сексуальне насильство; викрадення; напади на школи та лікарні; перешкоджання гуманітарному доступу до дітей[1364]. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р у п. 2 (xxvi), (b), ст. 8 кваліфікує набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях як воєнний злочин[1365].

На національному рівні правовий захист дітей в Україні ґрунтується на Конституції України, яка у статті 52 закріплює, що утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу[1366]. Ключовим спеціальним законодавчим актом є Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, який визначає охорону дитинства як стратегічний загальнонаціональний пріоритет. Стаття 30-1 цього Закону, доповнена в умовах воєнного стану, регулює питання законного представництва дітей, які залишилися без батьківського піклування під час дії воєнного чи надзвичайного стану. Закон встановлює, що всі дії держави щодо захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій,

[1362] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : від 8 червня 1977 р. Ратифіковано Верховною Радою УРСР 18.08.1989. Набрав чинності для України 25.07.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

[1363] Крестовська Н. М. Дитина і зброя: історико-правові аспекти. 2018. С. 176. URL: https://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/141997

[1364] Лубінець Д. Спеціальна доповідь. Грубі порушення прав дитини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (діти). 2023. URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad

[1365] Римський статут Міжнародного кримінального суду : від 17 лип. 1998 р. № 995_588. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

[1366] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

здійснюються відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, а місцеві органи влади зобов'язані першочергово проводити відселення дітей до безпечних районів[1367].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року визначає загальні засади функціонування правової системи в умовах воєнного стану, включно із захистом прав вразливих категорій населення[1368]. Після запровадження воєнного стану Указом Президента України від 24 лютого 2022 року[1369] законодавство у сфері захисту дітей зазнало суттєвих змін та доповнень. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року було утворено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, який забезпечує координацію дій органів виконавчої влади у цій сфері[1370].

Водночас, як зазначається на офіційному сайті Міністерства юстиції України, за останні десять років, в період збройних конфліктів по всій Землі, загинуло 2 мільйони дітей, 6 мільйонів залишилися без домівок, 12 мільйонів отримали поранення чи залишились інвалідами, і що найменше 300 тисяч дітей-солдат і сьогодні беруть участь у понад 30-ти конфліктах по всій Землі[1371]. В своїй роботі О. Г. Турченко зазначає, що існують певні прогалини в правовому захисті прав дітей в Україні. А саме, дослідницею особлива увага звертається на неузгодженості між національним законодавством і міжнародними стандартами захисту прав дітей щодо надання спеціального захисту дітям під час збройних конфліктів. З цього ж приводу О. Г. Турченко справедливо вважає, що це є «розрив» між законом і практикою[1372].

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила масштабні та систематичні порушення прав дітей, які

[1367] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14

[1368] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

[1369] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022

[1370] Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 берез. 2022 р. № 302. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-п

[1371] Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*.2026. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33359

[1372] Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 16. DOI: 10.31558/2519-2949.2019.2.1 ; URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7303/7328

набули особливо гострого характеру в місцях, максимально наближених до зони активних бойових дій. Перш за все, це стосується фундаментального права на життя та фізичну недоторканність[1373]. За даними ЮНІСЕФ на 17 лютого 2026 р. більше третини українських дітей, а саме 2 589 900 залишаються внутрішньо переміщеними особами, оскільки війна в Україні триває вже п'ятий рік. Це включає понад 791 000 дітей всередині України та майже 1 798 900 дітей, які живуть як біженці за межами країни[1374]. Також слід зауважити на те, що цей сумний показник в Україні має сталу тенденцію до зростання. Моніторингова місія ООН з прав людини повідомляє про різке збільшення кількості загиблих і поранених цивільних в Україні, зокрема через удари безпілотників малої дальності у прифронтових районах. Отже кількість загиблих і поранених серед цивільного населення у березні 2026 року зросла на 49 % порівняно з лютим цього ж року. Зазначається, що в Україні у березні 2026 року щонайменше 211 цивільних осіб загинули та 1 206 отримали поранення. В ООН зазначають, що у квітні тенденція до зростання продовжилася: лише за перші дев'ять днів загинули щонайменше 46 цивільних, ще 343 зазнали поранень[1375].

Особливо тривожною проблемою є масова депортація та примусове переміщення українських дітей на територію Російської Федерації. За інформацією Генерального прокурора України Руслана Кравченко *Росія вивезла щонайменше 1 205 українських дітей з окупованих територій, і понад 80 % із них досі перебувають під контролем РФ*[1376]. Росіяни змінюють громадянство українських дітей-сиріт і передають їх в російські сім'ї, і на сьогодні цей процес триває[1377]. Як зафіксовано у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, є найбільш вразливою

[1373] Вахненко Т. В., Удовиченко О. В., Поліщук О. А. Правові аспекти забезпечення прав людини в умовах російсько-української війни: аналіз практики та рекомендації. *Академічні візії*. № 24. 2023. С. 2–3. DOI:http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10032688. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/652/591

[1374] UNICEF. More than a third of Ukraine's children remain displaced four years into war. Press release, 17 February 2026. URL: https://www.unicef.org/press-releases/more-third-ukraines-children-remain-displaced-four-years-war-unicef

[1375] В Україні у березні зафіксували зростання цивільних жертв на 49% – ООН. *Судово-юридична газета*. 11.04.2026 р. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/358238-v-ukraine-v-marte-zafiksirovan-rost-chisla-grazhdanskikh-zhertv-na-49-oon

[1376] Тарасенко Є. Росія депортувала що найменше 1205 українських дітей – Кравченко. *Гварда Медіа*. 12.03.2026 р. URL: https://gwaramedia.com/rosiya-deportuvala-shhonajmenshe-1205-ukra%D1%97nskih-ditej-kravchenko/

[1377] Росія змінює громадянство українських сиріт. Чи зможе Україна їх повернути? *BBC NEWS Україна*. 03.09.2022 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-62391181

категорією, оскільки їх викрадають із державних установ на окупованих територіях, вивозять під приводом поїздок до оздоровчих таборів, звідки вже дітей в Україну не повертають[1378].

Правова кваліфікація цих дій отримала міжнародну оцінку найвищого рівня. 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт Президента Російської Федерації В. Путіна та уповноваженої при Президенті РФ з прав дитини М. Львової-Бєлової за воєнні злочини у формі незаконної депортації та незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту[1379]. Це став перший в історії випадок, коли МКС видав ордер на арешт лідера постійного члена Ради Безпеки ООН. Прокурор МКС К. Хан підкреслив, що виявлені його офісом інциденти включають депортацію щонайменше сотень дітей із сиротинців та дитячих будинків[1380]. Європейський Парламент ще 15 вересня 2022 року ухвалив спеціальну Резолюцію, в якій рішуче засудив примусову депортацію українських цивільних осіб, зокрема дітей, до Росії[1381].

Не випадково А. Філіпішина, Н. Мезенцова, М. Лаврінок у своєму аналітичному дослідженні кваліфікують депортацію українських дітей як свавільне втручання у сферу сімейного життя, грубе порушення права на ідентичність, права на сім'ю та права на возз'єднання[1382]. Вважаємо слушним з цього приводу висловлення А. В. Коломійчук стосовно того, що визначення законності чи незаконності переміщення дітей під час збройного конфлікту має здійснюватися виключно на основі норм міжнародного гуманітарного права та національного законодавства

[1378] Омбудсман України. 2024. С 4. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Спеціальна_доповідь__ПЕРЕОПИЛЕНІ_.pdf

[1379] Міжнародний суд в Гаазі видав ордер на арешт Путіна. Що означає це рішення? *BBC NEWS Україна*. 17.03.2023 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cjmz0e49z3yo

[1380] Пріхно А. Мірошніченко С. Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт Володимира Путіна і Марії Львової-Бєлової. *Медійна ініціатива*. 17.03.2023 р. URL: https://mipl.org.ua/mizhnarodnyj-kryminalnyj-sud-vydav-ordery-na-aresht-volodymyra-putina-i-mariyi-lvovoyi-byelovoyi/

[1381] Порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб до Росії та примусового усиновлення українських дітей у Росії. Резолюція Європейського парламенту від 15 вересня 2022 року про порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб до Росії та примусового усиновлення українських дітей у Росії (2022/2825(RSP)). URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/254699/0159_T_Human%20rights%20violations%20in%20the%20context%20of%20forced%20deportation_UK.pdf

[1382] Філіпішина А., Мезенцова Н., Лаврінок М. Аналітичне дослідження на тему: Повернення депортованих українських дітей батьками: чи існують ризики звинувачення у колабораційній діяльності? *Українська гельсінська спілка з прав людини*. Київ. 2023. С. 8–9. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/DeportedChild_ukr_A4_final.pdf

держави походження дитини, а не внутрішнього законодавства держави-окупанта[1383].

Окремим аспектом стосовно зазначеної проблеми, виступає психологічна травматизація дітей, які перебувають у прифронтових зонах. Як стверджують журналісти Радіо Свобода, половина молодших підлітків в Україні мають проблеми зі сном, а кожен п'ятий страждає від нав'язливих думок та ретроспективних спалахів[1384]. Сьогодні в Україні мільйони дітей живуть у стані постійного страху, проводячи багато часу в укриттях під час повітряних тривог[1385]. Ситуаційний аналіз ЮНІСЕФ 2024 року констатує значний занепад дитячого населення. Через масовий потік біженців та розширення непідконтрольних територій кількість дітей віком до 17 років з січня 2022 року скоротилася на 26%, приблизно на 2 мільйони дітей. Близько 40% українців, або понад 14 мільйонів, покинули свої домівки принаймні на деякий час через війну. Близько 6,5 мільйонів є біженцями, з яких, за оцінками, 34% становлять діти. 3,7 мільйона людей залишаються внутрішньо переміщеними в Україні[1386].

Масовані удари по енергетичній інфраструктурі додатково погіршують становище дітей у прифронтових зонах. За словами Д. Шмигаля з жовтня 2025 року Росія пошкодила в Україні понад 9 ГВт генераційних потужностей ТЕС, ТЕЦ та ГЕС[1387]. Безумовно це створило загрозу для систем опалення, водопостачання та функціонування медичних закладів, від яких безпосередньо залежить життя та здоров'я дітей у найбільш небезпечних регіонах.

Право на освіту, гарантоване статтею 53 Конституції України, є одним із прав, реалізація якого в прифронтових зонах стикається з найбільш серйозними перешкодами. Відповідно до статті 57[1] Закону України «Про освіту», в умовах воєнного стану держава гарантує організацію освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш

[1383] Коломійчук А. В. Кримінально-правова охорона дітей від незаконного переміщення під час збройного конфлікту: міжнародно-правові стандарти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. *Серія Право*. 2026. Випуск 93: частина 4. С. 117–124. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.17 ; URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355759/341649

[1384] ЮНІСЕФ: за час повномасштабної війни в Україні майже 2 000 дітей загинули або були поранені. *Радіо Свобода. Новини. Суспільство*. 13.05.2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-yunisef-dity-postrazhdaly-zahynuly/32944782.html

[1385] Понад 2,5 мільйона українських дітей залишаються без дому через війну. *Усі*. Одеса. 13.04.2026. URL: https://usionline.com/post/8126

[1386] Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024. С. 4 URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49201/file/UNICEF_SitAn_Summary_2024_UKR.pdf.pdf

[1387] Денис Шмигаль: Україна пройшла найскладнішу зиму в історії незалежності. *Урядовий портал*. 06.03.2026. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-ukraina-proishla-naiskladnishu-zymu-v-istorii-nezalezhnosti

безпечною для його учасників[1388]. Однак реалізація цієї гарантії на практиці значно ускладнена.

За інформацією, яку озвучила заступниця міністра освіти і науки Надія Кузьмичова, на 2025 рік в Україні близько 80% шкіл забезпечені різними спорудами цивільного захисту або найпростішими укриттями[1389]. Проте Т. Поляковська із сумом зазначає, що в Україні спостерігається падіння в кількісному показнику першокласників, і це торкнулося багатьох міст. Як зазначається у відповіді Міністерства освіти і науки України на запит УНІАН (зазначає Т. Поляковська), у 2025 навчальному році до шкіл України ходило усього близько 3,5 млн школярів. З них очно навчалися майже 2,3 млн учнів, змішано майже 780 тисяч учнів, а дистанційно 396 тисяч учнів[1390]. Проте ЮНІСЕФ констатує, що в Україні майже половина дітей шкільного віку не має доступу до очного навчання, а близько мільйона дітей узагалі не мають можливості навчатися в будь-якому очному форматі[1391].

В умовах прифронтових зон проблема набуває критичного характеру. У Донецькій, Луганській та Херсонській областях значна кількість навчальних закладів зруйнована або пошкоджена, а ті, що залишилися, часто не мають належно обладнаних укриттів. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини зафіксував факти, коли укриття в закладах освіти перебувають в аварійному стані або взагалі відсутні, а питання створення чи оренди укриттів для дітей залишається невирішеним[1392]. Серед актуальних проблем, зазначається у доповіді – відсутність вбиралень в укриттях та відсутність доступу до мережі Інтернет, що унеможливлює проведення дистанційного навчання навіть під час перебування в укритті.

Міністерство освіти і науки України в умовах воєнного стану здійснює комплексну політику «Школа офлайн», спрямовану на забезпечення якісної освіти для кожної дитини незалежно від місця її перебування на підконтрольній території України, тимчасово окупованій території

[1388] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

[1389] Албул С. У прифронтових регіонах функціонує 15 підземних шкіл, до кінця року планують ввести в експлуатацію ще 180. *LB.ua*. 23.05.2025. URL: https://lb.ua/society/2025/05/23/677935_prifrontovih_regionah_funktsionuie.html

[1390] Поляковська Т. В Україні стало менше першокласників: Міносвіти показало статистику. *Новини України*. 05.09.2025. URL: https://www.unian.ua/society/skilki-shkolyariv-v-ukrajini-minosviti-pokazalo-pershi-dani-2025-roku-13121583.html

[1391] UNICEF. Nearly 2,000 Children Killed or Injured Since the Escalation of War in Ukraine. *UNICEF European Regional Office*. 13 May 2024. URL: https://www.unicef.org/eca/press-releases/nearly-2000-children-killed-or-injured-escalation-war-ukraine

[1392] Лубінець Д. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Розділ 4. Права дитини. 2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-4-prava-dytyny

України чи за кордоном, що знайшло відображення у наказі МОН № 865 від 17.06.2025. Цей нормативно-правовий акт не регулює фізичну безпеку дітей під час занять (укриття, тривоги тощо), він регулює доступність освіти в небезпечних умовах, даючи громадам на прифронтових і окупованих територіях гнучкість зберігати дистанційні класи навіть з малою кількістю учнів[1393]. Для повернення учнів до очного або змішаного навчання визначено обов'язкові умови: наявність укриття у школі або на відстані не більше 500 метрів від закладу освіти; достатнє матеріально-технічне забезпечення. Слід зазначити, що для прифронтових областей таких, як Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Харківської, Херсонської та Чернігівської, для повернення учнів до очного або змішаного навчання також ще потрібні рішення ради оборони області або розпорядження керівника обласної військової адміністрації та рішення педагогічної ради[1394].

Важливим інституційним механізмом захисту прав дітей став офіційний портал «Діти війни» (childrenofwar.gov.ua), який акумулює інформацію про загиблих, поранених та зниклих дітей, а також надає можливість звернення для батьків та законних представників.

Постанова Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2024 року № 1240 визначила додаткові заходи щодо захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією[1395]. Постанова Кабінету Міністрів від 5 квітня 2017 року № 268 (зі змінами) регламентує порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів[1396]. За даними Уповноваженого з прав людини, лише з 2017 року близько 70 тисяч дітей отримали такий статус, а 90 із них – через тілесні ушкодження[1397].

[1393] Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо забезпечення здобуття загальної середньої освіти в умовах воєнного стану : Наказ М-ва освіти і науки України від 17 черв. 2025 р. № 865. *Міністерство освіти і науки України*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/94962/

[1394] Міністерство освіти і науки України. Особливості організації навчання у ЗЗСО на 2025–2026 навчальний рік. URL: https://mon.gov.ua/news/mon-zatverdylo-osoblyvosti-orhanizatsii-navchannia-u-zzso-na-2025-2026-navchalnyi-rik

[1395] Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 жовт. 2024 р. № 1240. *Офіційний вісник України*. 2024. № 101. Ст. 6440. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1240-2024-п

[1396] Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 квіт. 2017 р. № 268 (у ред. від 03.09.2025). *Офіційний вісник України*. 2017. № 35. Ст. 1105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/268-2017-п

[1397] Діти та збройні конфлікти : нормативно-правова база. *War Childhood Ukraine («Голоси дітей»)*. URL: https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/

Суттєву роль у захисті дітей відіграє інститут Уповноваженої Президента України з прав дитини, а також чат-бот «Дитина не сама», створений для оперативного інформування громадян. За допомогою цього ресурсу кожен може отримати відповідь на питання щодо тимчасового прихистку дитини у сім'ю, пошуку дитини, що загубилася, або повідомити про відомі випадки перебування дитини без нагляду[1398]. Процес повернення депортованих дітей залишається надзвичайно складним. Омбудсмен Д. Лубінець повідомив, що в рамках ініціативи президента України Bring Kids Back UA у 2023–2024 роках додому повернули 2003 дитини з тимчасово окупованих територій та з Росії. Д. Лубінець підкреслив, що кожен випадок повернення дітей є надзвичайно складним, оскільки російська сторона часто не підтверджує місцеперебування дітей або відмовляється їх передавати[1399].

Проведений нами аналіз функціонування зазначених інституційних механізмів свідчить, що для прифронтових зон характерна низка системних проблем: по-перше, обмежений доступ державних органів до дітей на тимчасово окупованих та прилеглих територіях; по-друге, недостатня кількість фахівців соціальної та психологічної служб; по-третє, руйнування інфраструктури, необхідної для надання послуг; по-четверте, ускладнення документообігу та реєстраційних процедур. Особливої уваги потребують діти з особливими потребами. На думку Л. Прохоренко діти з особливими освітніми потребами перебувають у найбільш вразливому становищі, оскільки забезпечення інклюзивних освітніх послуг та корекційно-розвиткових заходів в умовах постійної небезпеки та руйнувань є надзвичайно ускладненим[1400]. І ми з цим повністю погоджуємося. Для подолання проблем навчання такої категорії дітей на сьогодні в Україні створюються інклюзивні класи. Слід зазначити, що відмовляти дітям у створенні таких класів не можна, це зазначено у пункті 5 «Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти»[1401].

[1398] Як діяти службам у справах дітей у разі виявлення дітей, батьки яких загинули? *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/220249.html

[1399] Україна виявили данні про 20 тисяч департованих до РФ дітей. ZN.ua. 2026. 24 лют. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ukrajina-vijavila-dani-pro-20-tisjach-deportovanikh-ditej.html

[1400] Прохоренко Л. Освіта дітей з особливими потребами в умовах війни: проблеми та виклики. *Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України*. 22.05.2022. URL: https://ispukr.org.ua/?p=9169

[1401] Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 лют. 2026 р. № 129. Набирає чинності з 1 серп. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-2026-п#Text

2 Внутрішньо переміщені діти: правовий статус та особливості захисту прав. Психологічна травматизація та механізми реабілітації дітей у прифронтових зонах

Окрім дітей, які залишаються у прифронтових зонах, значну категорію становлять внутрішньо переміщені діти, це ті, кого збройна агресія змусила залишити рідні домівки, проте які не перетнули державного кордону. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на серпень 2025 року в Україні зареєстровано 4568785 внутрішньо переміщених осіб. Серед них 3,67 млн осіб (81,3%) це доросле населення, ще 846639 осіб (18,7%) це діти до 18 років[1402]. За даними опитування, 77% дітей-переселенців стали свідками обстрілів і бомбардувань, 73% перебували у сховищі. Ця статистика наводилась у презентації українсько-швейцарського проєкту «Стаємо сильнішими разом» у лютому 2023 року[1403]. Правовий статус внутрішньо переміщених дітей в Україні регулюється насамперед Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року, який встановлює широкий перелік гарантованих прав. Серед них особливого значення набувають: право на єдність родини; право на безпечні умови життя і здоров'я; право на достовірну інформацію; право на отримання психологічної допомоги та реабілітацію[1404]. 7 квітня 2023 року уряд затвердив Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року[1405], це стало важливим кроком у системному вирішенні проблем ВПО, зокрема дітей.

Разом із тим чинне законодавство про ВПО стикається з суттєвими практичними обмеженнями. Як зазначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, що незважаючи на формальну передачу повноважень Мінреінтеграції до інших міністерств, реальне виконання функцій

[1402] За останні 5 місяців кількість ВПО зменшилася на 32,4 тисячи осіб. www.ioc.gov.ua. 18.08.2025. URL: https://skilky-skilky.info/za-ostanni-5-misiatsiv-kilkist-vpo-zmenshylasia-na-32-4-tysiachi-osib/

[1403] Осадча Я. Понад пів мільйона українських дітей стали вимушеними переселенцями за кордон. МОН . Українська правда. Життя. 2023. 22 лют. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/22/253002/

[1404] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. *Верховна Рада України.* – Із останніми змінами, внесеними згідно з Законом від 18.12.2024 № 4158-IX. Budstandart – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

[1405] Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 квіт. 2023 р. № 312-р / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2023. № 44. Ст. 2357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-р#Text

допомоги ВПО практично зупинилося. За декілька місяців держава та постраждале населення зіткнулося з реальними проблемами, а саме це те, що по-перше, процес евакуації з небезпечних регіонів належним чином не координується. По-друге, відсутній узагальнений перелік місць тимчасового проживання, куди можна було б поселити евакуйованих осіб та ВПО. По-третє, не оновлюється перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або які тимчасово окуповані Російською Федерацією, що впливає на рішення про виплату допомоги на проживання ВПО, компенсацію за пошкоджене та знищене житло тощо. По-четверте, не функціонує Комісія з питань встановлення факту позбавлення особи особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, хоча лише протягом вересня-грудня 2024 року відбулося три обміни військовополоненими, які мали б отримати одноразову виплату після звільнення. Отже Уповноважений Верховної Ради України з прав людини робить логічний висновок, що рішення Уряду не було продуманим кроком, адже призвело до послаблення інституційної спроможності держави в реагуванні на виклики у сфері захисту постраждалих осіб і створило додаткові умови для можливих порушень прав і свобод цивільного населення[1406]. Із сказаного вище робимо висновок про те, що зміни до порядку надання допомоги на проживання ВПО (звуження кола отримувачів підтримки) негативно вплинуло зокрема і на дітей із малозабезпечених сімей-переселенців.

Слід зазначити, що особливо вразливими є діти, переміщені без супроводу дорослих або позбавлені батьківського піклування. Станом на вересень 2023 року таких дітей (ВПО) без супроводу налічувалось 403, дітей-сиріт серед ВПО – 766, дітей з інвалідністю – 7863[1407]. Ці категорії потребують посиленого правового захисту, оскільки звичайні механізми сімейної підтримки для них недоступні.

22 травня 2022 року Закон України «Про охорону дитинства» було доповнено статтею 30-1, яка встановлює, що у разі переміщення, у тому числі за кордон з метою евакуації під час дії воєнного стану, патронатні вихователі стають законними представниками таких дітей

[1406] Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Київ, 2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2024/postrazhdali-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy

[1407] Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. *Актуальні проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб* : зб. тез доп. наук.-практ. круглого столу (м. Хмельницький, 28 вер. 2023 р.). Київ : Вища школа адвокатури НААУ, 2023. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyo-peremishhenoyi-osobi

до їх повернення в Україну або возз'єднання з сім'єю[1408]. Це нормативне рішення заповнило важливу прогалину в законодавстві, адже до його прийняття переміщені діти могли перебувати у правовому вакуумі щодо представництва їхніх інтересів.

Розглядаючи у своїй праці вказану проблему Яніцька І. А. та Волкова Н. В. зазначають, що тривалий збройний конфлікт завдає удару по системах, призначених захищати дітей, особливо дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування. На думку дослідниць, виникають суттєві ризики у сфері механізмів альтернативних форм догляду за дітьми як на території України, так і в країнах перебування переміщених дітей[1409]. Вважаємо, що для подолання цих ризиків необхідним є посилення міждержавного співробітництва та гармонізація підходів до захисту дітей-переселенців.

Проблема дітей, які були переміщені із територій України, що наближені до зон бойових дій, має і специфічний освітній вимір. Вимушена зміна місця проживання нерідко означає перехід до нової школи, розрив із колишніми однолітками та вчителями, адаптацію до нового навчального середовища. В нашій роботі ми фіксуємо той факт, що діти-переселенці піддані подвійному психологічному навантаженню, а саме, стресу від самого переміщення та стресу від необхідності адаптуватися до нових умов. Отже робимо висновок, що реалізація права на освіту для цих дітей вимагає не лише організаційних, але й психолого-педагогічних заходів підтримки.

Н. Сохор, О. Ясній, О. Смашна, Н. Гашімова зазначають, що у умовах сучасного військового конфлікту в Україні, психічної травматизації зазнали 75% населення віком до 18 років. Дослідниками констатується, що кожна п'ята дитина страждає на порушення сну, на нічні кошмари, а у кожної десятої дитини знижене бажання до соціальної взаємодії та навчальної діяльності. Це спричиняє соціально-психологічну дезадаптацію, а у складніших випадках і психічні розлади у вигляді порушення регулятивної функції психіки[1410]. За даними ЮНІСЕФ, половина дітей віком 13–15 років має проблеми зі сном, а кожна п'ята дитина потерпає від нав'язливих думок

[1408] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14

[1409] Яніцька І. А., Волкова Н. В. Тимчасова опіка в умовах воєнного стану: процесуальні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 101–106. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.22. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc63/23.pdf

[1410] Сохор Н., Ясній О., Смашна О., Гашімова Н. Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей і підлітків» (огляд літератури). *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2024. DOI:10.26766/PMGP.V9I1.471 ; URL: https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/471

та спогадів, які є типовими симптомами посттравматичного стресового розладу. Дослідники ЮНІСЕФ зазначають, що проведене ними опитування дітей, які потерпіли від війни, вказує на те, що три чверті з них, віком від 14 років потребують емоційної або психологічної підтримки. Проте за психологічною допомогою звернулася лише менш ніж третина з них[1411].

На нашу думку, діти, які народились або виростають в умовах збройного конфлікту, формують специфічний світогляд, за якого загроза та невизначеність набувають характеру «психологічної норми». Вважаємо, що це суттєво впливає на соціально-емоційний розвиток дітей війни. Невипадково Н. Сохор, О. Ясній, та інші зазначають, що довге перебування дітей в зоні конфлікту руйнує у них відчуття безпеки, як базову психологічну потребу[1412]. Отже вважаємо, що без відновлення цього відчуття неможливий повноцінний розвиток дитини.

Сьогодні для подолання психологічних наслідків збройного конфлікту Україна розгорнула систему психосоціальної підтримки. За словами І. Микичак, надважливу роль у координації зусиль професійної психологічної спільноти відіграє Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки українців. Адже ця програма підняла питання психічного здоров'я та розвитку служби психічного здоров'я в Україні на якісно інший рівень[1413]. Також слід зазначити, що протягом 2022–2023 років Міністерство охорони здоров'я України забезпечило доступ пацієнтів до послуг з охорони психічного здоров'я на первинній ланці, перш за все у сімейних лікарів, терапевтів та педіатрів. Починаючи з 2025 року послуги з психосоціальної підтримки входять до базового пакету медичних послуг з первинної медичної допомоги в рамках «Програми медичних гарантій», що дозволяє ще більшій кількості пацієнтів отримувати необхідну підтримку безпосередньо у своїх сімейних лікарів[1414].

[1411] За два роки повномасштабної війни діти у прифронтових регіонах провели понад 7 місяців в укриттях – ЮНІСЕФ. *Нова українська школа*. 24 лют. 2024 р. URL: https://nus.org.ua/news/za-dva-roky-povnomasshtabnoyi-vijny-dity-u-pryfrontovyh-regionah-provely-ponad-7-misyatsiv-v-ukryttyah-yunisef/

[1412] Сохор Н., Ясній О., Смашна О., Гашімова Н. Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей і підлітків» (огляд літератури). *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2024. DOI:10.26766/PMGP.V9I1.471 ; URL: https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/471

[1413] Впровадження цілісної Національної програми винесло питання психічного здоров'я на якісно інший рівень, І. Микичак : повідомлення Міністерства охорони здоров'я України від 13 жовт. 2022 р. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vprovadzhennia-tsilisnoi-natsionalnoi-prohramy-vyneslo-pytannia-psykhichnoho-zdorovia-na-iakisno-inshyi-riven-iryna-mykychak

[1414] Психічне здоров'я. Міністерство охорони здоров'я України. URL: https://moz.gov.ua/uk/mental-health

Отже вважаємо, що роль педагогів у психологічній підтримці дітей прифронтових зон є надзвичайно важливою. На нашу думку, вчитель у контексті збройного конфлікту перестає бути лише передавачем знань та стає ключовою фігурою психосоціальної підтримки. Наприклад, спілкуючись із учнями, вчитель може отримувати від дітей різну інформацію, в тому числі і таку, що боляче впливає на психіку будь-якої людини. В освітньому центрі Верховної Ради України, роз'яснюючи подібний стан, назвали його вторинною травматизацією. На думку фахівців вторинна травматизація виникає тоді, коли людина не зіштовхується напряму з жахливими подіями, але бачить та чує про страждання інших. Люди, які регулярно слухають або читають розповіді травмованих людей можуть самі отримати психологічну травму. Основний симптом вторинної травми це емоційне виснаження, тобто почуття емоційного спустошення та втоми, зумовлене власною професійною діяльністю. Так вчителі, які працюють з психічно травмованими дітьми, можуть відчувати втрату стійкості й здатності підтримувати внутрішню рівновагу. Надлишок негативних переживань нерідко призводить до нападів плачу чи спалахів гніву. Це своєю чергою позначається на психічному стані педагога[1415]. Отже ефект вторинної травматизації є дуже негативним. Невипадково Н. Кузьмичова з цього приводу зазначає, що в регіонах України, де через близькість бойових дій виникають такі прояви, спостерігається підвищена плинність педагогічного складу. У 2024–2025 навчальному році приблизно 40 тисяч учителів (близько 12 %) залишили систему освіти, значний відтік вчителів спостерігається серед східних та південних областей, особливо у зв'язку з війною[1416].

Отже, вважаємо, що саме соціально-психологічна підтримка дітей, постраждалих від збройного конфлікту, є критично важливою для їхнього майбутнього та стабільності суспільства загалом. З цього приводу Костишин Є. І. та Шевців Ю. О. слушно зазначають, що ключовими елементами ефективної соціальної підтримки дітей є захист їхніх прав під час війни та в післявоєнний період в Україні, який реалізується у співпраці з урядом, місцевими організаціями та міжнародними партнерами. Основні аспекти проєкту що були висунені Костишиним Є. І. та Шевців Ю. О. характеризуються наявністю правового захисту дітей. До проєкту по-перше, входить соціальна підтримка, а саме надання психологічної та соціальної

[1415] Вторинна травматизація: її прояв та типи. Освітній центр Верховної Ради України. 27.09.2022. URL: https://znayshov.com/News/Details/vtorynna_travmatyzatsiia_Yii_proiav_ta_typy

[1416] Мацепа А. В Україні бракує вчителів природничих предметів, але в окремих регіонах є надлишок ставок – Надія Кузьмичова. *Нова українська школа*. 26 лют. 2026 р. URL: https://nus.org.ua/2026/02/26/v-ukrayini-brakuye-vchyteliv-pryrodnychyh-predmetiv-ale-v-okremyh-regionah-ye-nadlyshok-stavok-nadiya-kuzmychova/

допомоги дітям, які пережили психологічну травму, а також підтримка внутрішньо переміщених дітей. По-друге, сюди входить обов'язкове забезпечення доступу дітей до освіти, в тому числі через створення безпечних навчальних середовищ та організацію дистанційного навчання. По-третє, в цьому проєкті акцентується на підтримку фізичного здоров'я дитини, а саме різних медичних програм, включаючи вакцинацію та доступ до медичних послуг для дітей тощо. Таким чином, цей проєкт має на меті не тільки негайну допомогу дитині, а й довгострокову підтримку дітей у відновленні їхніх прав та благополуччя після війни[1417]. І дійсно, комплексне поєднання цих трьох елементів дає найбільший терапевтичний та соціалізуючий ефект у посттравматичній реабілітації дитини.

Невипадково рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, які були сформульовані за результатами 2022 року, передбачали розроблення «Програми комплексної соціально-психологічної реабілітації дітей, постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, на 2023–2028 роки»[1418]. Ця програма мала охопити заходи у сфері охорони здоров'я, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції. А отже реалізація подібних довгострокових програм є особливо актуальною для дітей з прифронтових зон, які зазнають систематичного та тривалого стресового впливу.

Важливим аспектом психологічної реабілітації є також і питання відновлення документів та правового статусу дітей, чиї документи скажімо було втрачено або знищено під час бойових дій та евакуації. З цього приводу волонтерська організація «Група впливу – громадський холдінг» зазначає, що у разі відсутності відомостей про реєстрацію місця проживання чи перебування дитини, доказами, що підтверджують перебування на території збройного конфлікту можуть бути відомості, які містяться в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, документи про право власності батьків або дитини на рухоме чи нерухоме майно, свідоцтво про базову загальну середню освіту, атестат про повну загальну середню освіту, інші документи[1419]. Особливо такий механізм поновлення документів є актуальним для дітей з Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей.

[1417] Костишин Е. І., Шевців Ю. О. Соціальна підтримка дітей, які постраждали від збройного конфлікту в Україні. *Публічне управління та соціальна робота*. 2024. № 1. С. 61. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15227/1/Костишин_Шевців.pdf

[1418] Лубінець Д. Рекомендації 2022. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rekomendatsii-2022

[1419] Статус дитини, яка постраждала в наслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Громадська організація. Група впливу. Громадський холдінг. 2018. URL: https://www.vplyv.org.ua/archives/4424

3 Міжнародне співробітництво та перспективи правового захисту дітей в умовах збройного конфлікту

Захист прав дітей в умовах збройного конфлікту є пріоритетним напрямком міжнародного гуманітарного права та діяльності міжнародних організацій. ООН реалізує спеціалізований механізм моніторингу у формі щорічних доповідей Генерального секретаря про дітей та збройні конфлікти. 28 квітня 2023 року в штаб-квартирі цієї поважної організації відбулося неформальне засідання Ради безпеки ООН на тему: «Реагування на викрадення та депортацію дітей під час збройних конфліктів: конкретні заходи з притягнення до відповідальності та превенції»[1420]. Участь України у цьому форматі дозволила привернути увагу міжнародної спільноти до конкретних фактів депортації українських дітей.

Раніше, 30 серпня 2022 року Комітет ООН з прав дитини заслухав доповідь України про виконання Конвенції ООН про права дитини. Заключні зауваження Комітету містять конкретні рекомендації щодо посилення захисту дітей в умовах збройного конфлікту та запровадження ефективних механізмів звітності. Одним із ключових завдань, що стоять перед Україною відповідно до цих рекомендацій, є забезпечення виконання міжнародних стандартів у сфері прав дитини навіть в умовах воєнного стану[1421]. До того ж Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в рамках різних організацій системи ООН активно працював над питаннями повернення українських дітей, примусово вивезених з тимчасово окупованих територій до Російської Федерації[1422].

Науково-правовий аналіз свідчить, що питання незаконної депортації та переміщення дітей може кваліфікуватися не лише як воєнний злочин у розумінні Римського статуту, але й потенційно, як злочин геноциду відповідно до Конвенції 1948 року, яка включає «насильницьку передачу дітей» до переліку актів геноциду. Саме про це і йдеться у п. “e” статті II Конвенції[1423].

[1420] Лубінець Д. Дії влади України, спрямовані на захист прав дітей. *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Діти війни 2023*. URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/dii-vlady-ukrainy-spriamovani-na-zakhyst-prav-ditei

[1421] Комітет ООН з прав дитини. Заключні зауваження щодо об’єднаних п’ятої та шостої періодичних доповідей України : CRC/C/UKR/CO/5-6. Женева : ООН, 27 жовт. 2022 р. С. 11 URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/UKR/CO/5-6

[1422] Лубінець Д. Дії влади України, спрямовані на захист прав дітей. *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Діти війни 2023*. URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/dii-vlady-ukrainy-spriamovani-na-zakhyst-prav-ditei

[1423] Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : прийнята Ген. Асамблеєю ООН 09 груд. 1948 р. : ратифікована Україною 15 листоп. 1954 р. : набрала чинності для України 13 лют. 1955 р. : № 995_155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_155

А. С. Саух з цього приводу слушно зазначає, що примусова передача та утримання дітей, зміна їхньої ідентичності, надання їм громадянства держави-окупанта та розміщення в прийомних сім'ях за кордоном становить комплекс дій, що за своїми цілями та наслідками може свідчити про умисел знищити національну групу[1424]. І на сьогодні така правова позиція впевнено, хоча і поступово набуває підтримки серед юристів цивілізованого світу.

Таким чином, механізм повернення незаконно депортованих росіянами українських дітей сьогодні виступає однією із важливих складових міжнародного співробітництва. Але, як зазначає Д. Лубінець, процес повернення депортованих росіянами дітей в Україну має певні складності. А саме, це зміна документів росіянами, проблеми влаштування або усиновлення українських дітей на території ворожої держави, а також відсутність дипломатичних відносин між Україною та Росією. Але все ж таки незважаючи на ці перешкоди, станом на початок 2024 року в Україну вдалося повернути 518 дітей. Для розширення цих зусиль були задіяні посередницькі місії через треті країни, насамперед через Катар та Ватикан, а також неурядові організації та міжнародні правозахисні структури[1425]. Слід зазначити, що в Україні активно працює Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей. Ця державна організація була утворена 8 серпня 2022 року Указом Президента України. Саме Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей, здійснюючи системний моніторинг ситуації, визначає пріоритети репатріаційних зусиль із повернення викрадених Росією дітей назад в Україну[1426].

З точки зору вдосконалення правового регулювання захисту дітей, перспективним є формування спеціалізованого міжнародно-правового механізму щодо захисту дітей в умовах збройних конфліктів аналогічно до Конвенції ООН про права дитини, але зі значно ширшими правозастосовними повноваженнями. Отже вважаємо, що на сьогодні існуючий контрольний механізм у вигляді Комітету ООН з прав дитини обмежений рекомендаційним характером своїх рішень. Проте треба віддати належне саме Міжнародній комісії ООН, яка таки наважилася назвати злочином проти людяності депортацію росіянами в Росію дітей України.

[1424] Саух А. С. Дії, пов'язані з насильницькою передачею дітей, що становлять міжнародний злочин геноциду. *Київський часопис права*. 2024. № 3. С. 246–247. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2024.3.35 ; URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/517/502

[1425] Омбудсмен Дмитро Лубінець про російський Іл-76, військовополонених, цивільних заручників і депортацію дітей. *Радіо Свобода*. 1 лют. 2024 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ombudsmen-dmytro-lubinets-viyskovopoloneni-ukrayintsi-v-rf/32800966.html

[1426] Про Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей : Указ Президента України від 8 серпня 2022 року № 568/2022 (в редакції Указу Президента України від 5 липня 2023 року № 372/2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text

Також зазначимо, що ця поважна організація визнала воєнним злочином затримку у репатріації викрадених росіянами дітей до України[1427].

Слід також зазначити, що важливу роль у системі захисту дітей відіграє ЮНІСЕФ. Ця організація реалізує в Україні масштабні програми гуманітарної, грошової допомоги, психосоціальної підтримки та забезпечення доступу до освіти[1428]. Аналіз ситуації в Україні, здійснений ЮНІСЕФ у 2024 році, констатує, що масштаби руйнування медичної та освітньої інфраструктури в прифронтових зонах є безпрецедентними для сучасної Європи. Серед ключових досягнень ЮНІСЕФ є забезпечення дітей засобами психологічного захисту, організація «просторів для навчання» в захищених укриттях та підготовка тисяч педагогів і соціальних працівників до роботи в умовах кризи[1429].

Таким чином зазначимо, що механізм захисту дітей у прифронтових зонах не обмежується поєднанням правових, соціальних та психологічних інструментів, децентралізацією систем надання послуг, участю громад у забезпеченні безпеки та підтримки дітей, розвитком цифрових інструментів ідентифікації та розшуку дітей. Україна і так поступово впроваджує ці підходи, адаптуючи їх до умов тривалого збройного конфлікту. Проте масштаб проблеми та обмеженість ресурсів в умовах воєнного стану вимагають від партнерів України суттєво більшої міжнародної підтримки та інвестицій.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі основні висновки та рекомендації. По-перше, Україна має розвинену нормативно-правову базу захисту прав дитини, що спирається як на міжнародні стандарти, так і на національне законодавство. Проте в умовах повномасштабної збройної агресії, особливо в місцях, максимально наближених до бойових дій, існує значний розрив між нормативним регулюванням та реальним

[1427] Міжнародна комісія ООН визнала депортацію Росією українських дітей злочином проти людяності. *Радіо Свобода*. 10.03.2026. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-komisiia-oon-deportatsia-ditei-zlochyn-proty-liudianosti/33700549.html

[1428] Що ми робимо. Дізнайтеся, що ЮНІСЕФ робить для дітей та молоді щодня. *Програма гуманітарної грошової допомоги ЮНІСЕФ для українців*. URL: https://www.unicef.org/ukraine/what-we-do

[1429] Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні 2024. Інтерактивна оповідь, розроблена партнерами ЮНІСЕФ, Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка та Texty.org.ua. *Вкрадене дитинство*. URL: https://texty.org.ua/d/2024/childhood-disrupted/ukr/

забезпеченням прав дитини. Отже національне законодавство і далі потребує подальшого вдосконалення з урахуванням специфіки воєнного часу, зокрема посилення механізмів оперативного реагування на порушення прав дітей у прифронтових зонах.

По-друге, масова депортація та примусове переміщення українських дітей на територію Російської Федерації є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права, кваліфікованим Міжнародним кримінальним судом як воєнний злочин. Повернення депортованих дітей залишається пріоритетним завданням, що потребує посилення міжнародного тиску та розвитку механізмів ідентифікації та репатріації.

По-третє, забезпечення права на освіту в прифронтових зонах потребує комплексного підходу, що включає прискорення облаштування укриттів у навчальних закладах, розвиток цифрової інфраструктури для дистанційного навчання, збільшення кількості психологів та соціальних працівників у закладах освіти прифронтових регіонів. Необхідно також вирішити питання компенсації освітніх втрат для дітей, які тривалий час не мали доступу до повноцінного навчання.

Загалом, захист прав дитини в місцях, наближених до бойових дій, має стати одним із ключових пріоритетів державної політики. Це передбачає не лише вдосконалення правового регулювання, але й забезпечення невідворотності покарання за злочини проти дітей, посилення інституційної спроможності органів захисту дитинства та активне залучення міжнародних партнерів до розв'язання цієї проблеми.

Анотація

У розділі монографії досліджено особливості захисту прав дитини в Україні в місцях, максимально наближених до зони активних бойових дій. Проаналізовано міжнародно-правову базу та національне законодавство, спрямовані на забезпечення прав неповнолітніх в умовах збройного конфлікту. Розглянуто ключові виклики, пов'язані із загибеллю та травмуванням дітей, депортацією та примусовим переміщенням українських дітей на територію Російської Федерації, порушенням права на освіту та психологічну безпеку. Особливу увагу приділено діяльності Міжнародного кримінального суду, зокрема ордерам на арешт за незаконну депортацію дітей. Досліджено інституційні механізми, створені Україною для захисту дітей в умовах воєнного стану, зокрема Координаційний штаб із питань захисту прав дитини та портал «Діти війни». Висвітлено проблематику забезпечення доступу до освіти

в прифронтових регіонах, питання облаштування укриттів у навчальних закладах та організації дистанційного навчання. На підставі аналізу чинного законодавства та правозастосовної практики сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового захисту дітей у зонах, наближених до бойових дій.

Ключові слова: захист прав дитини; збройний конфлікт; воєнний стан; бойові дії; депортація дітей; право на освіту; міжнародне гуманітарне право; Україна.

Література

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. Діти війни: офіційний державний портал. URL: https://childrenofwar.gov.ua/
3. UNICEF. Average of at least 16 children killed or injured in Ukraine every week as escalation of war nears 1,000 days : press release. New York ; Kyiv, 18 November 2024. URL: https://www.unicef.org/press-releases/average-least-16-children-killed-or-injured-ukraine-every-week-escalation-war-nears
4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Протокол ООН від 25 травня 2000 р. Ратифіковано із заявою Законом України від 23.06.2004 № 1845-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст. 476. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795
5. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12 серпня 1949 р. Ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради УРСР від 03.07.1954. Набрала чинності для України 03.01.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : від 8 червня 1977 р. Ратифіковано Верховною Радою УРСР 18.08.1989. Набрав чинності для України 25.07.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
7. Крестовська Н. М. Дитина і зброя: історико-правові аспекти. 2018. С. 170–180. URL: https://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/141997
8. Лубінець Д. Спеціальна доповідь. Грубі порушення прав дитини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (діти). 2023. URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-pravdytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad
9. Римський статут Міжнародного кримінального суду : від 17 лип. 1998 р. № 995_588. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588
10. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

11. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19
13. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022
14. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 берез. 2022 р. № 302. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-п
15. Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*. 2026. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33359
16. Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 6–14. DOI: 10.31558/2519-2949.2019.2.1 ; URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7303/7328
17. Вахненко Т. В., Удовиченко О. В., Поліщук О. А. Правові аспекти забезпечення прав людини в умовах російсько-української війни: аналіз практики та рекомендації. *Академічні візії*. № 24. 2023. С. 1–13. DOI:http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10032688. ; URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/652/591
18. UNICEF. More than a third of Ukraine's children remain displaced four years into war. Press release, 17 February 2026. URL: https://www.unicef.org/press-releases/more-third-ukraines-children-remain-displaced-four-years-war-unicef
19. В Україні у березні зафіксували зростання цивільних жертв на 49% – ООН. *Судово-юридична газета*. 11.04.2026 р. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/358238-v-ukraine-v-marte-zafiksirovan-rost-chisla-grazhdanskikh-zhertv-na-49-oon
20. Тарасенко Є. Росія депортувала що найменше 1205 українських дітей – Кравченко. *Гварда Медіа*. 12.03.2026 р. URL: https://gwaramedia.com/rosiya-deportuvala-shhonajmenshe-1205-ukraïnskih-ditej-kravchenko/
21. Росія змінює громадянство українських сиріт. Чи зможе Україна їх повернути? *BBC NEWS Україна*. 03.09.2022 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-62391181
22. Лубінець Д. Переопилені. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей. Омбудсман України. 2024. 61 с. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Спеціальна_доповідь__ПЕРЕОПИЛЕНІ_.pdf
23. Міжнародний суд в Гаазі видав ордер на арешт Путіна. Що означає це рішення? *BBC NEWS Україна*. 17.03.2023 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cjmz0e49z3yo
24. Пріхно А. Мірошніченко С. Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт Володимира Путіна і Марії Львової-Бєлової. *Медійна ініціатива*. 17.03.2023 р. URL: https://mipl.org.ua/

mizhnarodnyj-kryminalnyj-sud-vydav-ordery-na-aresht-volodymyra-putina-i-mariyi-lvovoyi-byelovoyi/
25. Порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб до Росії та примусового усиновлення українських дітей у Росії. Резолюція Європейського парламенту від 15 вересня 2022 року про порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб до Росії та примусового усиновлення українських дітей у Росії (2022/2825(RSP)). URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/254699/0159_T_Human%20rights%20violations%20in%20the%20context%20of%20forced%20deportation_UK.pdf
26. Філіпішина А., Мезенцова Н., Лаврінок М. Аналітичне дослідження на тему: Повернення депортованих українських дітей батьками: чи існують ризики звинувачення у колаборaційній діяльності? *Українська гельсінська спілка з прав людини*. Київ. 2023. 29 с. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/DeportedChild_ukr_A4_final.pdf
27. Коломійчук А. В. Кримінально-правова охорона дітей від незаконного переміщення під час збройного конфлікту: міжнародно-правові стандарти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2026. Випуск 93: частина 4. С. 117–124. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.17 : URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355759/341649
28. ЮНІСЕФ: за час повномасштабної війни в Україні майже 2000 дітей загинули або були поранені. *Радіо Свобода. Новини. Суспільство*. 13.05.2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-yunisef-dity-postrazhdaly-zahynuly/32944782.html
29. Понад 2,5 мільйона українських дітей залишаються без дому через війну. *Усі. Одеса*. 13.04.2026. URL: https://usionline.com/post/8126
30. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні. 2024. 39 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49201/file/UNICEF_SitAn_Summary_2024_UKR.pdf.pdf
31. Денис Шмигаль. Україна пройшла найскладнішу зиму в історії незалежності. *Урядовий портал*. 06.03.2026. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-ukraina-proishla-naiskladnishu-zymu-v-istorii-nezalezhnosti
32. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
33. Албул С. У прифронтових регіонах функціонує 15 підземних шкіл, до кінця року планують ввести в експлуатацію ще 180. *LB.ua*. 23.05.2025. URL: https://lb.ua/society/2025/05/23/677935_prifrontovih_regionah_funktsionuie.html
34. Поляковська Т. В Україні стало менше першокласників: Міносвіти показало статистику. *Новини України*. 05.09.2025. URL: https://www.unian.ua/society/skilki-shkolyariv-v-ukrajini-minosviti-pokazalo-pershi-dani-2025-roku-13121583.html
35. UNICEF. Nearly 2,000 Children Killed or Injured Since the Escalation of War in Ukraine. UNICEF European Regional Office. – 13 May 2024. URL: https://www.unicef.org/eca/press-releases/nearly-2000-children-killed-or-injured-escalation-war-ukraine

36. Лубінець Д. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Розділ 4. Права дитини. 2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-4-prava-dytyny
37. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо забезпечення здобуття загальної середньої освіти в умовах воєнного стану : Наказ М-ва освіти і науки України від 17 черв. 2025 р. № 865. Міністерство освіти і науки України. – URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/94962/
38. Міністерство освіти і науки України. Особливості організації навчання у ЗЗСО на 2025–2026 навчальний рік. URL: https://mon.gov.ua/news/mon-zatverdylo-osoblyvosti-orhanizatsii-navchannia-u-zzso-na-2025-2026-navchalnyi-rik
39. Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 жовт. 2024 р. № 1240. *Офіційний вісник України*. 2024. № 101. Ст. 6440. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1240-2024-п
40. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 квіт. 2017 р. № 268 (у ред. від 03.09.2025). *Офіційний вісник України*. 2017. № 35. Ст. 1105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/268-2017-п
41. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. War Childhood Ukraine («Голоси дітей»). URL: https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/
42. Як діяти службам у справах дітей у разі виявлення дітей, батьки яких загинули? *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/220249.html
43. Україна виявили данні про 20 тисяч департованих до РФ дітей. *ZN.ua*. 2026. 24 лют. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ukrajina-vijavila-dani-pro-20-tisjach-deportovanikh-ditej.html
44. Прохоренко Л. Освіта дітей з особливими потребами в умовах війни: проблеми та виклики. *Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України*. 22.05.2022. URL: https://ispukr.org.ua/?p=9169
45. Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 лют. 2026 р. № 129. Набирає чинності з 1 серп. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-2026-п#Text
46. За останні 5 місяців кількість ВПО зменшилася на 32,4 тисячи осіб. www.ioc.gov.ua. 18.08.2025. URL: https://skilky-skilky.info/za-ostanni-5-misiatsiv-kilkist-vpo-zmenshylasia-na-32-4-tysiachi-osib/
47. Осадча Я. Понад пів мільйона українських дітей стали вимушеними переселенцями за кордон. МОН. *Українська правда. Життя*. 2023. 22 лют. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/22/253002/
48. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. *Верховна Рада України.* – Із останніми

змінами, внесеними згідно з Законом від 18.12.2024 № 4158-IX. *Budstandart*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

49. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 квіт. 2023 р. № 312-р. Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2023. № 44. Ст. 2357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-p#Text
50. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Київ, 2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2024/postrazhdali-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy
51. Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. *Актуальні проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб* : зб. тез доп. наук.-практ. круглого столу (м. Хмельницький, 28 вер. 2023 р.). Київ : Вища школа адвокатури НААУ, 2023. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyo-peremishhenoyi-osobi
52. Яніцька І. А., Волкова Н. В. Тимчасова опіка в умовах воєнного стану: процесуальні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 101–106. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.22 ; URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc63/23.pdf
53. Сохор Н., Ясній О., Смашна О., Гашімова Н. Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей і підлітків» (огляд літератури). *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2024. DOI: 10.26766/PMGP.V9I1.471 ; URL: https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/471
54. За два роки повномасштабної війни діти у прифронтових регіонах провели понад 7 місяців в укриттях – ЮНІСЕФ. *Нова українська школа*. 24 лют. 2024 р. URL: https://nus.org.ua/news/za-dva-roky-povnomasshtabnoyi-vijny-dity-u-pryfrontovyh-regionah-provely-ponad-7-misyatsiv-v-ukryttyah-yunisef/
55. Впровадження цілісної Національної програми винесло питання психічного здоров'я на якісно інший рівень, І. Микичак : повідомлення Міністерства охорони здоров'я України від 13 жовт. 2022 р. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vprovadzhennia-tsilisnoi-natsionalnoi-prohramy-vyneslo-pytannia-psykhichnoho-zdorovia-na-iakisno-inshyi-riven-iryna-mykychak
56. Психічне здоров'я. Міністерство охорони здоров'я України. URL: https://moz.gov.ua/uk/mental-health
57. Вторинна травматизація: її прояв та типи. *Освітній центр Верховної Ради України*. 27.09. 2022. URL: https://znayshov.com/News/Details/vtorynna_travmatyzatsiia_Yii_proiav_ta_typy
58. Мацепа А. В Україні бракує вчителів природничих предметів, але в окремих регіонах є надлишок ставок – Надія Кузьмичова. *Нова українська школа*. 26 лют. 2026 р. URL: https://nus.org.ua/2026/02/26/v-ukrayini-brakuye-v

chyteliv-pryrodnychyh-predmetiv-ale-v-okremyh-regionah-ye-nadlyshok-stavok-nadiya-kuzmychova/
59. Костишин Е. І., Шевців Ю. О. Соціальна підтримка дітей, які постраждали від збройного конфлікту в Україні. *Публічне управління та соціальна робота*. 2024. № 1. С. 58–64. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15227/1/Костишин_Шевців.pdf
60. Лубінець Д. Рекомендації 2022. *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rekomendatsii-2022
61. Статус дитини, яка постраждала в наслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Громадська організація. Група впливу. Громадський холдінг*. 2018. URL: https://www.vplyv.org.ua/archives/4424
62. Лубінець Д. Дії влади України, спрямовані на захист прав дітей. *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Діти війни 2023*. URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/dii-vlady-ukrainy-spriamovani-na-zakhyst-prav-ditei
63. Комітет ООН з прав дитини. Заключні зауваження щодо об'єднаних п'ятої та шостої періодичних доповідей України : CRC/C/UKR/CO/5-6. Женева : ООН, 27 жовт. 2022 р. 14. с. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/UKR/CO/5-6
64. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : прийнята Ген. Асамблеєю ООН 09 груд. 1948 р. : ратифікована Україною 15 листоп. 1954 р. : набрала чинності для України 13 лют. 1955 р. : № 995_155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_155
65. Саух А. С. Дії, пов'язані з насильницькою передачею дітей, що становлять міжнародний злочин геноциду. *Київський часопис права*. 2024. № 3. С. 243–251. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2024.3.35 ; URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/517/502
66. Омбудсмен Дмитро Лубінець про російський Іл-76, військовополонених, цивільних заручників і депортацію дітей. *Радіо Свобода*. 1 лют. 2024 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ombudsmen-dmytro-lubinets-viyskovopoloneni-ukrayintsi-v-rf/32800966.html
67. Про Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей : Указ Президента України від 8 серпня 2022 року № 568/2022 (в редакції Указу Президента України від 5 липня 2023 року № 372/2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text
68. Міжнародна комісія ООН визнала депортацію Росією українських дітей злочином проти людяності. *Радіо Свобода*. 10.03.2026. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-komisiia-oon-deportatsia-ditei-zlochyn-proty-liudianosti/33700549.html
69. Що ми робимо. Дізнайтеся, що ЮНІСЕФ робить для дітей та молоді щодня. *Програма гуманітарної грошової допомоги ЮНІСЕФ для українців*. URL: https://www.unicef.org/ukraine/what-we-do
70. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні 2024. Інтерактивна оповідь, розроблена партнерами ЮНІСЕФ, Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка та Texty.org.ua. *Вкрадене дитинство*. URL: https://texty.org.ua/d/2024/childhood-disrupted/ukr/